N. IORGA

◆◆◆

:: CE ESTE UN :: MONUMENT ISTORIC

Conferință ținută din însărcinarea Comisiunii Monumentelor Istorice.

VĂLENII-DE-MUNTE

TIPOGRAFIA «NEAMUL ROMÂNESC»

1915.

www.dacoromanica.ro

DOCTORIA SUFLETULUI
J. POPESCU BĂJENARU
AUTOR N. Iorga
VOL Ce este un monument istoric
Nº 456 ANUL 1915

I

Comisiunea monumentelor istorice a luat hotărîrea de a ţinea un număr de conferinţe privitoare la domeniul atît de scump al arteĭ noastre naţionale şi arteĭ noastre istorice, în acelaşĭ timp, care este încredinţată grijeĭ sale deosebite.

Am socotit că aceste conferinţe pot să aibă un îndoit folos: întăiŭ să răspîndească anumite cunoştinţe pe care e bine să le aibă fiecare. Sînt atîtea excursiĭ care se fac în zădar, numaĭ pentru mîncare şi băutură şi conversaţiĭ frivole şi care s'ar putea preface în lucruri din cele maĭ folositoare dacă ar avea cineva unele cunoştinţe prealabile care se capătă foarte uşor, se uită foarte greŭ şi se pot pune în practică cu cea maĭ mare lesniciune. Cred, prin urmare, că o conferinţă ca aceia de astăzĭ poate să fie foarte folositoare şi din acest punct de vedere al excursiunilor, care ar fi de dorit să fie la noĭ cît se poate maĭ numeroase. S'a întemeiat de curînd şi instituţia Cercetaşilor, foarte bună în principiu şi care merită sprijinul Principeluĭ Moştenitor, dar recomand Cercetaşilor să aibă oarecare cunoştinţe şi în ceia ce priveşte

www.dacoromanica.ro

adunarea de datinĭ, de poesiĭ populare, de poveştĭ, adunarea de elemente din viaţa populară a poporuluĭ nostru şi în sfîrşit — *lasĭ, not leost* — monumentele istorice care se găsesc aicĭ în preajma noastră, şi pe care nu le cunoaştem. Eŭ singur nu cunosc monumentele de pe linia Bucureştĭ-Olteniţa, şi totuşĭ se află pe acolo mănăstirea Negoieştĭ, din veacul al XVII-lea, pe care n'a descris-o nimenĭ, iar mîne cine ştie ce poate să-ĭ trăsnească prin cap vre-unuĭ preot zelos — şi să te ferească Dumnezeŭ de preoţiĭ prea zeloşĭ; ceĭlalţĭ lasă biserica aşa cum e, dar, cînd e preotul zelos, strică biserica vrînd s'o «repare», cu saŭ fără anumite autorisaţiĭ, bine intenţionate, dar necompetente. Astfel de conferinţe, lămurind asupra monumentelor istorice, aŭ, decĭ, şi o valoare practică, pentru că pot servi excursioniştilor de toate vrîstele, şi nu numaĭ Cercetaşilor.

Şi conferinţele acestea pot să maĭ aibă un folos: acela de a descrie înnaintea unuĭ auditoriu maĭ întins anumite din monumentele noastre istorice, şi aceasta este de mare ajutor pentru interpretarea lor atuncĭ cînd se află cineva, ocasional, înnaintea zidurilor, a picturilor, a tuturor elementelor de artă pe care le cuprinde un monument. Pe lîngă aceasta se maĭ adaugă o mulţime de avantagiĭ secundare asupra cărora nu sînt chemat să insist.

La asemenea conferinţe este un fel de prefaţă cea de astăzĭ, pentru că ea defineşte întâiŭ monumentul istoric, încearcă adecă să dea o definiţie a acestuĭ lucru pe care toată lumea

www.dacoromanica.ro

crede că-l cunoaşte şi atît de puţină lume îl cunoaşte cu adevărat, care este un monument istoric.

Se va zice: ce e mai uşor de definit: lucrul pe care-l ştie toată lumea saŭ acela pe care toată lumea nu l ştie? Cel mai greŭ lucru de definit este cel pe care-l cunoaşte toată lumea, fiindcă, dacă l-ar cunoaşte bine, atunci n'ar fi nevoie de definiţie Dar lucrul pe care toată lumea îl cunoaşte, de obiceiŭ se cunoaşte răŭ, fiindcă nimeni nu cugetă el însuşi asupra lui, ci fiecare primeşte părerea de la altul şi, trecînd de la unul la altul această părere, se diformează necontenit ca o monedă care se tot roade. Moneda cea mai clară nu e aceia care a cumpărat multe lucruri, ci din potrivă. Aşa e şi cu definiţia lucrurilor pe care toată lumea crede că le cunoaşte.

Dacă aĭ întreba pe cineva ce este un monument istoric, îţi va spune că este o clădire mare, în cuprinsul saŭ împrejurimile căruia s'aŭ petrecut lucruri istorice. Făcîndu-se un fel de plebiscit în ceia ce priveşte rostul unui monument istoric, definiţia care ar întruni mai mulţi sorţi ar fi aceasta. Prin urmare un monument trebuie să fie mare întăiŭ, imposant, de dimensiuni extraordinare, aşa cum se zice de o persoană: persoană monumentală, ceia ce evident poate fi măgulitor pentru un bărbat, dar e mult mai puţin plăcut pentru o femeie. Dar monument istoric înseamnă şi unul în împrejurimile căruia s'aŭ petrecut lucruri foarte importante într'un lung curs de aniĭ.

www.dacoromanica.ro

«Monument istoric» pentru noĭ nu este aceasta ci mult maĭ mult decît atîta şi, tot odată, mult maĭ puţin şi maĭ ales e ceva mult maĭ variat, maĭ multiplu, maĭ multiteral decît ceia ce am spus.

II.

Să încercăm o împărţire a monumentelor istorice dînd divisiunea maĭ întăiŭ şi ajungînd la definiţie prin însăşĭ presintarea deosebitelor categoriĭ ale lucruluĭ. S'ar putea împărţi monumentele istorice numite de obiceiŭ aşa şi recunoscute de oameniĭ competenţĭ ca ataraĭ în două categoriĭ.

Sînt întăiŭ monumente istorice, maĭ obişnuite, maĭ rare, meritînd maĭ puţină îngrijire, — şi maĭ multe dintr'însele se uită chiar —: acelea care se preţuiesc, nu pentru valoarea lor intrinsecă, ci pentru lucrurile care s'aŭ săvîrşit în apropierea saŭ în cuprinsul lor. Să dăm exemple.

Să zicem că am avea neatinse palatele din Potlogĭ şi de la Tîrgovişte ale luĭ Constantin Brîncoveanu, şi să presupunem că aceste case n'ar avea nicĭo valoare artistică — de fapt aŭ avut, şi se recunoaşte şi astăzĭ. Totuşĭ, locuinţa în cuprinsul căreia s'aŭ sălăşluit ultimele bucuriĭ ale martiruluĭ orĭ aceia în care se găseşte odaia unde a fost mazilit Brîncoveanu, de unde a fost ridicat de Turcĭ pentru a fi trimes pe urmă la Constantinopol spre ucidere ar fi un monument istoric chiar cînd elementul estetic ar lipsi cu desăvîrşire, din causa faptelor istorice care s'aŭ petrecut acolo.

www.dacoromanica.ro

Un al doilea cas: de sigur că aicĭ, pe dealul Arhivelor de azĭ, de-asupra Dîmboviţeĭ, palatul de odinioară al luĭ Alexandru Vodă Ipsilanti n'a fost nicĭodată o minune de artă. Aceasta este incontestabil. Ştim chiar împrejurările cînd Curtea luĭ Mihaĭ Viteazul şi-a căpătat ultima formă în veacul al XVIII-lea printr'un arhitect grec care făcuse ceva practică italiană. Prin urmare se poate întîmpla ca această clădire, ce pare a fi fost în datinele ţerĭi, făcută pentru Domnul din Bucureştĭ aşa cum s'ar fi făcut pentru un Paşă oarecare din cutare provincie asiatică, să nu fi avut în ea însăşĭ nicĭo valoare. Dar, dacă am avea în ea cămara unde a fost prins pentru a fi tăiat acolo, la faţa locului, aruncîndu-i se trupul jos în curte, Vodă Hangerlì, partea acesteĭ clădirĭ amintitoare de asemenea fapte ar fi ea un monument istoric? Evident că da.

La Ţigăneştĭ, moşia Academieĭ Romîne, este casa de locuinţă a poetuluĭ Conachi, o căsuţă mică, lîngă clădirile marĭ pe care le-a făcut Caimacamul Nicolae Vogoridi, ginerele luĭ Conachi şi care căuta să fieDomn al Moldoveĭ, prin falsificaţiile electorale cunoscute, desfiinţate de Europa. Ca stil, ca mobilă — şi mobila luĭ Vogoridi, din 1850, s'a vîndut în bloc Evreilor—, biata căsuţă, odată acoperită cu stuf şi unsă cu lut pe jos, n'are nicĭun interes. Şi totuşĭ acolo a trăit un om care a încercat să ridice, în vremĭ puţin potrivite pentru aceasta, poesia noastră la nivelul celeĭ din Europa. Nu e căsuţa de la Ţigăneştĭ un monument istoric din întăia categorie?

www.dacoromanica.ro

Să venim la timpurĭ şi maĭ apropiate de noĭ. Noĭ nu maĭ avem casa în care s'a născut Kogălniceanu — aceia în care a murit a fost un otel la Paris. N'avem casa luĭ Ilie Kogălniceanu, aşa cum era cînd cel maĭ mare om al nostru din veacul al XIX-lea s'a născut într' însa. Dar, presupunînd că am avea-o, şi chiar dacă i-ar lipsi valoarea relativă a caselor, cu elemente vienese, italiene, pe care le înnălţa în Iaşiĭ de după 1821 Gheorghe Asachi întors din străinătate, cu alte ideĭ de frumuseţă monumentală, ar merita ea să fie păstrată? Ar fi ea un monument istoric? Evident că da.

Un ultim exemplu în sfîrşit. În cutare oraş din Moldova este casa în care stătea Vodă-Cuza înnainte de alegerea luĭ, ca funcţionar, orĭ, în Iaşĭ, se poate vedea casa în care ca Domn el şi-a avut reşedinţa, — Creditul Funciar de astăzĭ, o clădire văpsită cînd în galben, cînd în gris, dar care e, orĭcum, maĭ frumoasă decît multe din casele care se fac astăzĭ. Dar să admitem că acea casă a luĭ Vodă-Cuza n'ar fi avut nicĭ măcar elementul de frumuseţă estetică relativă pe care prin atîtea reparaţiĭ îl constatăm; numaĭ pentru că a fost Cuza Vodă pe acolo, că şi-a purtat acolo gîndurile bune, prielnice ţerĭĭ. merită ea să fie socotită ca monument istoric? De sigur că da.

Am ajuns astfel până în zilele noastre, şi acum am înţeles ce poate fi un monument istoric din întăia categorie, maĭ puţin însemnată.

III.

Acum ce se face aiurea şi ce am putea face

www.dacoromanica.ro

şi noĭ cu astfel de monumente? Aiurea, ele se păstrează cu o deosebită dragoste. În Germania o să găsiţĭ îngrijită cu pietate casa luĭ Goethe, casa în care a locuit Schiller: se conservă până şi aspectul lucrurilor celor maĭ neînsemnate din vremea cînd un om mare şi-a petrecut zilele acolo.

Evident că e exagerat a face colecţie de plapome, de lavabouri, scufiĭ, cizme, papucĭ aĭ notorietăţilor acesteĭ lumĭ, dar a face să dăinuiască pentru urmaşĭ, fără vre-o schimbare locul în care a gîndit un eroŭ, al fapteĭ saŭ gînduluĭ, a l preface într'un fel de mic templu al aceluia care şi a sălăşluit trecătorul trup acolo, e şi o datorie morală şi un escelent mijloc de învăţătură istorică pentru tineret.

E un contact direct, o impresie imediată şi totală care biruie cea maĭ complectă şi «pedagogică» din descrierile analitice. Oricît i s'ar spune şcolaruluĭ că Goethe n'avea bibelouri nenumărate în salon, că putea să trăiască fără să învîrtă un buton ca să apară lumina electrică, că dînsul n'avea o colecţie întreagă de flaconaşe de toaletă aşezate pe un lavaboŭ de marmoră, orĭcît i aĭ spune că nu simţia nevoie de covoare de Persia pe jos, că nu făcea un mic museŭ din odaia luĭ de spălat saŭ de culcare, el o să creadă că totuşĭ trebuie să fi fost ceva din lucrurile acelea, de vreme ce oameniĭ de astăzĭ nu pot trăi decît aşa Du l însă de a dreptul în simplicitatea aceia: se va convinge,— şi va fi şi o lecţie mare de morală.

Aicĭ lîngă noĭ, în Serbia, s'ar putea arăta

www.dacoromanica.ro

casa lui Miloș, la Belgrad, în apropierea Catedralei — neatinsă —, ori casa lui de țară și a fiului său Mihail, așezată în parcul de la Topcider. Toate se păstrează cu pietate, și com parați locuința lui Cuza-Vodă din Ruginoasa, lîngă biserica mormîntului său, prădată, golită, dărăpănată și părăsită în sama haidăilor de curte...

În Italia este obiceiul ca, orîunde s'a petrecut ceva istoric, să se așeze o placă de marmoră comemorativă, și nu se lasă inscripția la inspirația cine știe căruî necunoscător de gramatică și ortografie și mai ales necunoscător de sensul vieții celuî pomenit. Nu, ci se face un concurs între ceî d'intăiu scriitorî aî țeriî, și sînt unii cari aŭ o specialitate în aceste epigrafe, căci nu e ușor lucru ca în treî saŭ patru rînduri să resumî ca într'o formulă rosturile unuî om.

Se poate face și un museŭ care să-l privească pe acel care odată a trăit acolo. Este o foarte mare deosebire între un museŭ alcătuit din bucățî așezate într'o odaie oarecare și între museul care, prin faptul că e adunat în odăile în care a fost cineva în zilele luî, amintește viața-î toată Este o întreagă atmosferă de realitate care se adauge la lucrurile ce se expun înnăuntru.

Azî casa luî Alecsandri din Mircești a trecut, printr'o nobilă donație, din partea nepoatelor de fiică ale poetuluî, în stăpînirea Academieî, și s'a luat hotărîrea de a se așeza acolo, în odăile în care a locuit el, un mic museŭ al luî, pentru ca oaspeții să trăiască o zi de vară frumoasă saŭ o zi

www.dacoromanica.ro

de iarnă cu strălucite geruri, primind în sufletul lor ceva din marile influenţe ale naturii care aŭ produs poesia lui Alecsandri şi, în acelaşi timp, să afle prin odăile în care fiece amănunt aminteşte pe cel care le-a adunat în jurul său, ceva din viaţa materială a aceluia care a fost influenţat în viaţa-i morală de acest mediu.

IV.

Acum vin la monumentele istorice în înţelesul obişnuit al cuvîntului, de care în rîndul întăiŭ se ocupă Comisiunea. În Apus s'aŭ succedat mai multe desvoltări artistice, plecate fiecare dintr'un izvor deosebit. De la cutare până la cutare dată urmează cutare influenţă, de acolo înnainte porneşte o alta,—unele fericite, altele nenorocite, foarte multe şi banale. Să mai adăugim încă un lucru: în Apus, de la o vreme mult mai depărtată decît aceia care se poate fixà pentru ţerile noastre în privinţa aceasta, aŭ început a se face clădiri numai cu un rost practic case pentru profit, pentru cîştig şi numai pentru cîştig. La noi s'a construit patriarhal, sentimental, poetic, într'o arhitectură după datina cea veche, până mai dăunăzi.

Am trăit în atmosfera trecutului până în pragul zilelor actuale, şi de aceia simţul de frumuseţă a fost nedespărţit de fiinţa noastră, un instinct strămoşesc de care nimeni nu s'a putut lepăda. S'a spus aceasta în ceia ce priveşte arta. Din veacul al XIV-lea şi până la 1850, timp de aproape o jumătate de mie de ani, este

www.dacoromanica.ro

acelaşĭ curent, plecat din acelaşĭ izvor şi curgînd în aceiaşĭ albie neschimbată a desvoltărĭĭ noastre. De aceia rămîĭ uimit cînd vezĭ clădirile bisericeştĭ de la 1850 care trezesc în amintire lucrurĭ vechĭ de două secole, fiindcă de la o generaţie la alta nu era o subită revoluţie, ci o înceată evoluţie, ba, în cele maĭ multe casurĭ, o simplă continuare. Se ştie că la noĭ blănurile aveaŭ un mare rost în trecut; eraŭ cum sînt astăzĭ acţiunile: banĭĭ se plasaŭ în blănĭ, şi blana pe care o purta tatăl se trecea fiuluĭ, şi nepotul de fiŭ încă se găsia bine în blana strămoşească. Cum treceaŭ generaţiile unele după altele în aceiaşĭ şubă, aşa o generaţie după alta trăia în aceiaşĭ atmosferă morală. De aceia, la noĭ, orĭce zidire anterioară anuluĭ 1850 este din punct de vedere intrinsec, artistic, un monument. Şi de multe orĭ se poate ca un monument relativ recent să dea forme de artă pe care nu le întîlneştĭ înnainte. Şi iată de ce: pentru că era la noĭ şi o imitare continuă, şi se putea ca forme maĭ vechĭ să dispară, iar acele forme de la 1600 să fie representate printr'o casă particulară saŭ o biserică de la 1850, ce are, astfel, valoare de prototip, pentru că a dispărut prototipul saŭ cele d'intăiŭ imitaţiĭ ale luĭ.

Acum, după ce s'aŭ arătat margenile între care se întinde monumentul istoric cu valoare intrinsecă, artistică, să trecem la altă parte a acesteĭ expunerĭ.

Monument istoric este, va să zică, orĭce clă-

www.dacoromanica.ro

dire anterioară anuluĭ 1850 şi în special clădirile bisericeştĭ. Dar aicĭ monumentul istoric se înţelege în chip greşit, prea simplu, prea redus. Iată ce vreaŭ să zic cu aceasta. Într'un moment Lecomte du Noüy — nimic răŭ despre morţĭ! — se hotărăşte să repare mănăstirea de la Argeş saŭ Treĭ Ierarhiĭ din Iaşĭ şi Sf Nicolae din acelaşĭ loc. El vine cu învăţătura pe care a căpătat-o în Franţa de la Viollet-le-Duc, care, de sigur, nu maĭ are în momentul de faţă niciun singur aderent. Procedeul luĭ consta în a da monumentul jos şi a face altul la loc, noŭ-nouţ, care în unele privinţĭ să nu samene atît cu monumentul originar, cît cu concepţia proprie a restauratoruluĭ, — lucru cu totul de condamnat. De o parte fotografiile monumentuluĭ, de altă parte descripţiunea luĭ cine ştie cînd, orĭ prejudecăţĭ artistice: se potriveşte, se chibzuieşte, şi iată o clădire nouă.

Vine decĭ un arhitect arheolog şi estet ca Lecomte du Noüy şi se găseşte înnaintea acestor treĭ biserecĭ. El zice: monumentul istoric e clădirea, biserica din mijloc. Şi atuncĭ se ocupă de dînsa, şi el «face» mănăstirea Curţiĭ de Argeş aşa cum o avem acum, «face» Treĭ Ierarhiĭ, Sf. Nicolae cel Domnesc, aşa cum le avem în momentul de faţă. Înlătur deocamdată partea privitoare la reconstituire şi mă opresc asupra altuĭ neajuns al acesteĭ concepţiĭ, care, cînd e îmbrăţişată de unĭ arhitecţĭ influenţĭ, poate avea un efect catastrofal asupra monumentuluĭ. Mă opresc decĭ asupra noţiuniĭ complecte a monumentuluĭ istoric, pe care astfel de restauraţiĭ o uită cu totul.

www.dacoromanica.ro

Monument istoric nu e numaĭ biserica din mijloc părețiĭ eĭ singurĭ: bisericile de odinioară eraŭ *pline*, și bisericile de odinioară eraŭ *încunjurate*.

Înnainte de a vorbi de felul cum eraŭ pline bisericile de odinioară, să atingem felul cum eraŭ ele încunjurate, ca să putem avea o concepție deplină a monumentuluĭ istoric.

Biserica de pe vremurĭ era împrejmuită de chiliĭ, și de jur împrejur se trăsese un zid mare. Monumentul istoric este alcătuit din *toate* aceste părțĭ. Acum, se știe, la noĭ s'a dărîmat, sistematic zidul de apărare și ocrotire; la Treĭ Ierarhĭ s'a dat jos clopotnița cea mare și în alte părțĭ, ca la Păpăuțĭ, ea a rămas afară din «reparație», neprefăcută, ceia ce e un avantagiu, dar și nesprijinită, nesusținută, ceia ce e o primejdie. Nu observațĭ?: bisericile restaurate cît de plăpînde, cît de meschine, ca niște jucărĭĭ, apar ele, desfăcute de toată vecinătatea lor? Nu maĭ aŭ de loc caracterul pe care ziditorĭĭ aŭ voit să li-l dea și care resulta, nu numaĭ din zidul bisericiĭ, ci din tot complexul de clădirĭ care formaŭ fundațiunea sfîntă. Iată: s'a tipărit în Buletinul Comisiunĭĭ noastre, după o stampă englesă de la începutul veaculuĭ al XIX-lea, o vedere a mănăstirĭĭ Curți-de-Argeș, așa cum era în vremurile maĭ vechĭ. Este o plăcere să vezĭ tot ceia ce se grămădește pitoresc în jurul bisericiĭ, și numaĭ în acest cadru special se înfățișează însăși biserica așa cum trebuie. Aicĭ, în Bucureștĭ, credețĭ oare că bisericile eraŭ

www.dacoromanica.ro

aşa isolate, răsărite în mijlocul drumuluĭ, anume parcă pentru a fi stropite cu noroiŭ şi atinse de pietrele copiilor? Cele maĭ multe bisericĭ îşĭ aveaŭ, cum am spus, zidul de cetate, şi multe cuprindeaŭ locuinţe, unde eraŭ călugărĭ saŭ slujitorĭ aĭ sfîntuluĭ lăcaş, ba pe alocurea, şcolĭ de cîntăreţĭ, şcolĭ elementare de parohie, odăĭ pentru bolnavĭ şi infirmĭ, «bolniţe» şi adăposturĭ, iar, pentru întreţinere, *hanul*, cu prăvăliile şi odăile de găzduire.

Ce se putea face din ele în epoca nouă? Maĭ întăiŭ e neadmisibil ceia ce s'a făcut la Bucureştĭ, de a se lăsa ca biserica să-şĭ înnalţe prăvăliile de către stradă atît de mult, încît zidirea d'innăuntru nicĭ să nu se maĭ poată vedea. Gîndiţi vă la biserica Creţulescu de p ldă: casele formidabile de speculă care încunjură biserica împodobesc ele oraşul? Îndrăzneşte cineva să spuie aceasta? Fără îndoială că nu. Dar ele umilesc, ascund fac inutilă şi invisibilă biserica. Orĭ Biserica Doamneĭ din care se văd abia două coloane din pridvor, între case usurpate în cursul timpuluĭ de unul şi altul. Orĭ biserica Radu Vodă stricată printr'o restauraţie modernă idioată şi avînd ca fond marile faţade goale ale Internatuluĭ Teologic. Orĭ Stavropoleos, zugrumată de clădirile Poştelor, care tind să arunce în stradă şi biserica, reparată răŭ, dar cu grijă, pe vremurĭ, a Sf. Dumitru. Orĭ colţişorul lăsat armonioaseĭ bisericuţe a Colţeĭ lîngă namilele juxtapuse şi suprapuse ale spitaluluĭ. Şi am putea înmulţi exemplele pănă la egipteanul morman de pietre disarmonice al

www.dacoromanica.ro

Camerei deputaţilor lîngă liniile fine ale bisericii metropolitane, lîngă paraclisul lui Nicolae Mavrocordat, cu coloanele trivialisate de o galerie cu geamuri.

Dar veţi zice: nevoia. Care nevoie? O biserică are nevoi foarte simple, iar ctitorii cari aŭ dăruit odată credincioşilor o clădire de închinare se vor fi gîndit şi la ajutoare pentru urmaşii lor ajunşi în miserie, dar niciodată să dea astfel de ajutoare unor milionari ori să asigure plata de lefuri grase unor urmaşi specialişti în aceasta. Prin urmare, dacă e vorba de biserica însăşi, o biserică aşezată în mijlocul Bucureştilor se poate ţinea foarte bine, fără prăvălii imense, din serviciile divine, din frecventarea lumii care o găseşte mai aproape. Căci, adaug, în biserică nu e nevoie de covoare orientale, nici de lumină electrică şi alte lucruri de lux. Eŭ nu ştiŭ să fie spus undeva că Raiul ar fi împodobit cu covoare de Persia şi că s'a introdus de curînd acolo electricitatea şi caloriferul.

Se putea face însă ceva cu aceste clădiri împrejmuitoare: de o parte personalul bisericesc să locuiască acolo; să nu fie nevoit omul să alerge în cellalt capăt al oraşului ca să găsească pe preotul bisericii. Şi ştiŭ eŭ, care am cercetat dese ori atîtea biserici, cît de greŭ mi-a fost une ori să-l găsesc pe preot, din vina şi fără vina lui. Pe lîngă aceasta, cînd încăperile sînt mai multe, se poate face ceva ca în Italia: «*Fabrica della chiesa*», adecă un mic muzeŭ al ei, în care elementele ce cad la reparaţie şi nu se mai pot pune la loc, se păstrează cu pietate. Apoi locul liber din jurul bisericii se poate

www.dacoromanica.ro

preface într'un minunat *square*, deschis pentru toţi vecinii, cum e la Londra, unde toţi cei ce înc njură grădiniţa îşi aŭ cheia lor —un mijloc de însănătoşire, de înzdrăvenire şi de înfrumuseţare a vieţii. Cît de mult n'ar cîştiga însăşi sănătatea Bucureştilor dacă în jurul fiecării biserici am avea un asemenea square, dacă în locul maidanelor stropite şi năpădite de toate murdăriile ar răsări astfel de grădini înflorite ori brazi bătrîni, ca acei din grădina Academiei Romîne, o frumuseţă pentru Calea Victoriei! Dacă am avea măcar în aceiaşi măsură locurile acestea de poesie şi reculegere, cum le aŭ Turcii din Constantinopol, în jurul atîtor din moscheile lor, cu izvoare cu apă vie, cu chiparoşi întunecaţi, cu verdeaţă şi flori. Altfel s'aŭ întăţişa Capitala noastră decît cum se înfăţişează acum: fără îndoială[1]!

Spuneam că monumentul istoric se alcătuieşte şi din împrejurimile lui şi din cuprins. În privinţa aceasta la noi s'a făcut cel mai scandalos abus în ceia ce priveşte risipirea zestrei bisericeşti. O să ziceţi: aŭ prădat Turcii. De sigur, dar neasămănat mai mult aŭ prădat—creştinii. Pănă astăzi este obiceiul prin oraşele mai mici

[1] Mitropolia are o vastă grădină, mai mult saŭ mai puţin întreţinută. O încunjură miserabile uluce putrede; în mijloc se ridică pe pîrghii de fier ruginite clopotul cel mare, fără un chioşc, o capelă care să-l încunjure. Şi, de curînd, i s'a stricat forma, rupîndu-se un colţ pentru statuia lui Barbu Catargiu. Locul de la stînga aleii cu odioase obeliscuri de boi şi vulturi jupuiţi are cîteva cruci interesante şi un admirabil belvedere: e lăsat viran, fără o bancă de unde să se poată sorbi priveliştea!

www.dacoromanica.ro

saŭ pe la ţară de se crede preotul stăpîn al odăjdiilor şi odoarelor, şi face ce vrea cu ele; le dăruieşte din amabilitate. Să vă citez un cas: în biserica din B., de pe vremea luĭ Ştefan-cel-Mare, sînt foarte frumoase discurĭ colorate de smalt, care împodobesc linia de supt streaşină şi alte profilurĭ ale clădiriĭ. Văzuiŭ că lipsiaŭ o mulţime din acele discurĭ şi, întrebînd din ce pricină, mi-a răspuns preotul: domnĭ de la Bucureştĭ m'aŭ rugat să li desfac cîteva; dacă voiţĭ, trimet să vă scoată şi d-voastră altele. Maĭ trebuie să spun că am refusat cu indignare?

Şi e păcat că nu se poate împiedeca aceasta decît prin ce nu creiază nicĭo lege: adevărata cultură, la cine nu trebuie să dea, ca şi la cine nu trebuie să primească. În urma smomelilor unor anumiţĭ fabricanţĭ, odoare vechĭ aŭ fost cumpărate pe un preţ de nimic de cutare agenţĭ, cari le-aŭ expediat în Rusia pentru a le «topi din noŭ», dîndu-se în schimb cine ştie ce surogate moderne fără valoare. Cum nu trebuie dărîmat zidul pentru a fi refăcut orĭ maĭ bine: *contrafăcut*, aşa nu trebuie să circule şi nicĭ să fie schimbate odoarele. Clădirile noastre restaurate aŭ acest desavantagiu înnainte de toate: pe lîngă faptul că sînt cu totul goale, în mijlocul cîmpuluĭ, înnăuntru totul e făcut din noŭ. Ce pustiŭ e la Dealu, cu toate mormintele venerabile şi sfinte, de la sicriul de piatră făcut de Craioveştĭ pentru Vladislav-Vodă, înnaintaşul şi jertfa luĭ Ţepeş, pănă la capul luĭ Mihaĭ Viteazul, pănă la adăpostul oaselor tînăruluĭ Mi-

www.dacoromanica.ro

hăilaş Movilă, ce pustiŭ e, cu toată îngrămădeala banalelor lucrărĭ de lemn aur t din veacul al XIX-lea! Căcĭ toate acestea sînt aşa de strîns legate între ele, încît odoarele, odăjdiile, împrejurimile la un loc fac monumentul istoric. Dacă ni-am închipui că el se poate împărţi pe bucăţĭ, dintre care unele să le muţĭ aiurea, altele să le laşĭ, unele să le stricĭ, altele să le păstrezĭ, ni-am face o ideie caricaturală despre sensul luĭ. O astfel de procedare înseamnă stărîmarea unităţiĭ organice a monumentuluĭ. Conceput organic însă, el trebuie păstrat tot organic.

Pe lîngă toate aceste elemente *materiale*, orîcît de spiritualisate pentru a da frumuseţa, maĭ este însă şi altceva nepreţuit şi *care, hotărît, nu se poate restaura: urma vremurilor, cu tot ceia ce aŭ dus pe aripile lor acolo.* Arheologiĭ clasicĭ sînt mult maĭ cuminţĭ decît aceĭ cari se ocupă cu lucrurile din timpurile moderne saŭ din evul mediu: nu i-a trecut nimănuĭ prin minte să cheme un număr de meseriaşĭ cioplitorĭ de piatră înnaintea columneĭ luĭ Traian şi să zică: e păcat de Dumnezeŭ că a căpătat biata columnă coloarea fildeşuluĭ; să-ĭ facem o toaletă nouă, să începem a o roade cu ciocanele ca să o vedem apoĭ iarăşĭ albă cum o vedea Traian cînd aŭ isprăvit-o meşteriĭ tocmiţĭ de dînsul. Romaniĭ de azĭ ar fi în stare să lapideze pe cel ce ar propune aşa ceva. De ce? Fiindcă este o mare deosebire între suprafaţa banală pe care ar umbla degetele meseriaşilor din 1914 şi suprafaţa sacră pe care aŭ umblat degetele luĭ Traian şi

www.dacoromanica.ro

ale atîtor Împăraţi şi regi barbari cari s'aŭ strecurat pe acolo. Ori poate s'a ocupat vre odată municipalitatea ateniană de a pune la loc părţile distruse de marinarii veneţieni ori răpite de amatori englesi din acel τριοάγιον al Partenonului? Să dăm un cas particular de la noi: cînd am văzut întăiŭ, după «restaurare» biserica Păpăuţilor de lîngă Botoşani pe din afară, m'am scîrbit de lucia piatră nouă, dar, cînd am întrat în biserică, parcă mi s'a lărgit sufletul: din fericire n'aŭ fost bani ca să se isprăvească. Şi vezi înlăuntru tot sfinţii din veacul al XV-lea: Ştefan-cel Mare li s'a închinat lor aşa cum sînt; ochii luĭ s'aŭ oprit asupra lor, cum se opresc astăzi ai noştri. Este o sectă în Statele Unite, — saŭ era pe la 1860 — care avea o curioasă superstiţie: credea că tot aceia ce s'a petrecut într'un anume loc lasă urme nevăzute în pereţi. Ei bine, este ceva din aceasta şi în înrîurirea istorică ce străbate piatra, o transformă, o spiritualisează, o sfinţeşte îi dă o valoare însutită, înmiită în ochii noştri. Cînd ştii că în cutare jeţ a stat Ştefan însuşi, că s'a răzimat trupul luĭ de acel părete, cu ce suflet vii şi începi a corectà vechea zugrăveală, a mîzgîli pereţii sfinţiţi, a răzălui lemnul cu nobila patină de veacuri? Monumentul istoric trebuie să rămîie vechiŭ la înfăţişare; de îndată ce apare ca noŭ, nu mai este acelaşi; poţi să laşi chiar aceiaşi piatră, dar dacă ai distrus suprafaţa, s'a împrăştiat şi sfinţenia monumentului însuşi.

V.

Venind la partea de la stîrşit a conferinţei, ce

www.dacoromanica.ro

are şi mai mult scop practic, la înşirarea categoriilor de monumente istorice din a doua clasă, vom aminti că în rîndul întâiŭ sînt bisericile şi mănăstirile, nesfîrşit de multe. Trebuie ca această comisie a noastră să se puie pe un lucru îndărătnic,—după ce se va face linişte, în condiţiile pe care le dorim cu toţii—, ca să se facă o statistică totală a acestor biserici până la ultima bisericuţă din sat —, şi, astfel, o să putem preţui şi *salvà*. Numai atunci o să vedem ce avem. Generaţii crescute în sentimentul pietăţii, cu înţelegere pentru artă, se vor uimi apoi de bogăţia pe care ni-aŭ lăsat-o strămoşii. Străinii se uimesc doar de cîteva biserici văzute din fugă; ce ar fi dacă ar avea noţiunea întreagă a acestuĭ tesaur!

În al doilea rînd sînt aşa-numitele clădiri profane, care, dacă ar fi mai bine cunoscute la noi, n'am avea aşa-numita «arhitectură românească» din Bucureşti, care înseamnă: a pune oameni vii în biserici şi a-i sili să trăiască şi să zburde într'însele. Înţeleg după ce s'or sfîrşi zilele fiecăruia, dar să se puie un om viŭ în pseudo-bisericile acestea din Bucureşti, în care sala de mîncare e o strană, cea de culcare o catacombă, biroul un altar al bisericii,— e o imitaţie fără rost şi fără gust, un simplu şi grosolan plagiat, care nu se poate admite. Îşi închipuie arhitectul că a făcut un lucru mare cînd e mai multă piatră decît spaţiu!

Şi în această a doua parte a monumentelor istorice avem întâiŭ clădirile domneşti de odi-

www.dacoromanica.ro

nioară saŭ clădirile în care aŭ locuit marii boieri; de exemplu casa luĭ Alexandru-Vodă Lăpuşneanu la Slatina Moldoveĭ, locuinţele Brîncoveanuluĭ, ale Cantacuzinilor de la Filipeştiĭ-de Tîrg.

Sînt apoĭ modèle de locuinţe profane pentru oameni cu mijloace şi pretenţiĭ maĭ puţine, prin vechile centre răzleţe, pe care modernisarea încă nu le-a trivialisat cu totul. Aşa trebuie să facem casele noastre cum sînt cele din tîrgurile maĭ părăsite, ca Bucovul, Văleniĭ-de-Munte, Argeşul, aglomerăriĭ de locuinţe maĭ departe de drumurile cele mariĭ şi unde acum abia încep a se strica din nenorocire casele cele vechĭ. Casa de la 1820-30, aceasta trebuie să fie un îndreptariŭ sigur pentru arhitecţiĭ din timpurile noastre: casă bine împărţită, caldă iarna, răcoroasă vara, plină de lumină şi de veselie senină totdeauna. Străinĭ, cum e Bouquet, Doussault, aŭ zugrăvit cu iubire în albumurile lor aceste hanurĭ, aceste case.

Trebuie să le cercetăm în toate colţurile: cît maĭ multe caiete ar trebui să ni facem din ele, fiindcă felul cum se aşează fereştile, uşile, cum se introduce scara, cum se deschide pivniţa, cum se adauge pridvorul, cum se mlădie acoperişul sînt atît de originale, atît de spontanee, încît nu afli două case care să semene cu desăvîrşire

Pentru complectare s'ar putea recurge la o nouă categorie de monumente istorice, aşa de modeste şi aşa de interesante şi ele; casele ţeraneştĭ făcute pănă prin aniĭ 1850 saŭ 1860,

www.dacoromanica.ro

care nu sînt de altfel de cît reducțiunea, în ce privește planul și podoaba, a locuințelor boierești, lemnul înlocuind cărămida și piatra. Tot monumente istorice care, cum se vede, nu se cuprind în definiția obișnuită.

Pe lîngă acestea nu e bine să neglijăm *pivnițele* boltite și acoperite, cîte s'aŭ păstrat. Căcĭ prăvăliile de băuturĭ odinioară eraŭ în rîndul întăiŭ pivniță; cîrciumele eraŭ subterane. Eraŭ unele de toată frumusețea care, din nenorocire, se distrug și ele; în Iași s'a distrus astfel acum de curînd una așa de frumoasă, lîngă biserica Stîntuluĭ Sava, cu o *loggia* ca acelea din Italia, pe stîlpĭ de zid [1].

Chiar aicĭ în Muntenia s'aŭ găsit pe neașteptate unele pivnițe cu bolțĭ de proporțiunĭ enorme.

Afară de aceasta alor noștri, ca și tuturor Orientalilor, li plăceaŭ *fîntînile*. Din nenorocire, mai toate s'aŭ distrus saŭ se distrug supt ochiĭ noștri, indiferenți. Iată un cas: lîngă Vieroș, la margenea drumuluĭ ce vine de la Piteștĭ, era

[1] Biserica însăși este într'un hal care strigă împotriva barbarieĭ noastre: toți dascălii și paraclisieriĭ și-aŭ făcut coște de găinĭ și de porcĭ din tablă și lemn, înconjurînd astfel biserica veche de peste patru sute de anĭ, care crapă și se dărîmă din toate părțile. Iar imbecilitatea oficială a pus și o diformă școală de fete acolo, ca să se vadă cît de mult am pierdut și noțiunea aieruluĭ, a spațiuluĭ....

[2] Oare cînd vom vedea înconjurată crucea de piatră din dosul dealuluĭ Mitropolieĭ, în fața haleĭ noŭă, care arată unde a pierit tatăl luĭ Constantin-Vodă Brîncoveanu? Cuĭ nu m'am rugat pentru aceasta și cine nu mi-a făgăduit,—moștenitorĭ aĭ strălucituluĭ Domn, Primărie a Bucureștilor, autorități publice! Orice bunăvoință se descurajează în asemenea condițiĭ.

www.dacoromanica.ro

o fîntînă admirabilă, cu niște grifonĭ unicĭ, cu puĭ grămădiți în puful lor, — lucru remarcabil, foarte delicat și în ceia ce privește concepția și în ceia ce privește execuția. Azĭ mi se spune că nu maĭ e nimic acolo: pănă și pietrele s'aŭ luat.

O bucată de vreme a fost la noĭ o mare dragoste pentru așa-numitele *troițe*. Intr'un sens, și acele crucĭ de drum mare sînt monumente istorice. Unele de piatră altele de lemn, ele aŭ, pe lîngă interesul inscripțiilor de pe dînsele, și unul pur artistic. Dar diletantismul nostru face ca ele să se strice; fiecare proprietar« de gust» le strînge de pe moșie și le mută la dînsul în curte: forma cea maĭ nouă și maĭ deșănțată a egoismuluĭ. Evident că ele trebuiesc lăsate așa cum sînt, încunjurîndu-le doar cu un grilaj spre a le feri de atingerĭ ce murdăresc și strică[2].

Și să nu uităm vechile *podurĭ*, care trăiesc astăzĭ doar în amintirea noastră, podurĭ de lemn, acoperite, ca acela care ducea la Suceava în copilăria mea încă.

* * *

Acestea sînt monumentele noastre istorice, atît de multe, de la început și pănă la 1850, atît de pline de valoare materială și de sens istoric, cu încunjurimile lor devastate, cu cuprinsul lor pustiit, cu patina veacurilor așternută pe fiecare, atît de variate și originale în ceia ce privește tipurile lor. Unde le veți vedea, să le recunoașteți, să le respectați și să le ridicați, dacă aveți puterea, din ruina și părăsirea lor!

www.dacoromanica.ro